

речи / А. С. Сычев // Вестник Омского университета. – Омск, 1999. – Вып. 3. – С. 93–96. 7. Хаблак Г. Г. Грамматические особенности газетно-публицистической речи / Г. Г. Хаблак // Вестник МГУ. – Сер. 10. – 1984. – № 5. – С. 36. 8. Чарычанская И. В. К вопросу о переводческой интерпретации / И. В. Чарычанская // Язык, коммуникация и социальная среда. – 2004. – Вып. 3. – С. 63–71. 9. Чемерис І. М. Формування професійної компетентності майбутніх журналістів засобами іншомовних періодичних видань: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 «Теорія та методика навчання: германські

мови» / І. М. Чемерис. – 2008. – 24 с. 10. Щербакова О. В. Когнитивные механизмы понимания комического: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / О. В. Щербакова. – Санкт-Петербург, 2009. – 29 с. 11. Эко У. Сказать почти то же самое. Опыт о переводе / У. Эко. – СПб.: Симпозиум, 2006. – 574 с. 12. Якобсон Р. О лингвистических аспектах перевода / Р. Якобсон // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – С. 16–24.

УДК 2(91):172.12“17”

Йоанна Гетка

До питання про витоки українського громадянського суспільства: руськомовні василіанські «богословія нравоучительніє» XVIII століття

У статті розглядаються тексти морального богослов'я, видані у XVIII столітті у василіанських друкарнях. Попри їхнє головне завдання, яке полягало у релігійній просвіті вірних, вони містили інформацію соціального характеру. Мета статті – відповісти на питання про роль, яку ці видання відіграли у формуванні українського громадянського суспільства.

Ключові слова: василіани, друкарство, XVIII століття, уніатське моральне богослов'я, українське суспільство

Joanna Getka

To the Question of the Origins of the Ukrainian Civil Society: Basilian's "Moral Divinities" of the 18th Century in Old Ukrainian Language

The article is devoted to the analysis of the Moral Theology's Texts, printed in the 18th century in the Publishing Houses of the Basilian Order. Besides of their main goal of the religious educations of believers they also included information of social character. The aim of this article to answer the question about the role of these publications in the formation of the Ukrainian Civil Society.

Keywords: Basilian's Printing, Eighteenth Century, Uniate Moral Theologies, the Ukrainian society.

Йоанна Гетка

К вопросу об истоках украинского гражданского общества: василіанские «богословія нравоучительные» XVIII столетия на староукраинском языке

В статье рассматриваются нравоучительные богословия, опубликованные в XVIII веке в василіанских типографиях. Несмотря на то, что их основной целью было обучение верующих, в них можно найти содержание социального характера. Целью статьи является ответ на вопрос о роли, которую они сыграли в процессе формирования украинского гражданского общества.

Ключевые слова: Василіане, печать, XVIII век, уніатские нравоучительные богословія, украинское общество.

Василіанське моральне богослов'я на тлі видавничої діяльності монахів

Василіани у XVIII ст., окрім виконання своїх безпосередніх монаших обов'язків, займалися проповідницькою та освітньою діяльністю у східних регіонах Речі Посполитої. З цією метою вони організували мережу шкіл і друкарень. Така діяльність була реалізацією конституції чернецого ордену, опублікованої в 1772 році у Почаєві. У цих правилах василіанського чину наголошується необхідність освіти для слави Божої [1, с. 113–114].

Василіани утримували шість типографій – у Вільнюсі, Супраслі, Почаєві, Уневі, Львові та Мінську, які, крім релігійних видань, видавали також тексти світського характеру. Треба відзначити, що книжки у цих друкарнях видавалися різними мовами: тексти, видані мовою літургії уніатської церкви – церковно-слов'янською, зустрічаються поряд із надрукованими «русинською», польською, латинською, німецькою, французькою і навіть литовською та румунською. Співвідношення між текстами, надрукованими латинцею і кирилицею, було різним, воно залежало від місцевого попиту [2, с. 248–251]. Василіани зверталися до своїх читачів, послуговуючись їхнім мовним кодом, що гарантувало зрозумілість інформації, яку монахи прагнули передати читачам. Це впливало на становлення «простої мови» (у випадку унівської чи почаївської друкарні – її українського варіанту), як мови друкованих видань, а також піднімало престиж цієї мови та рівень етнічної свідомості

читачів. Таким чином, вибір василіанських друкарень як предмету досліджень – не випадковий. Аналіз мови та змісту василіанських видань показує, що їхня видавнича діяльність на колишніх східних рубежах Речі Посполитої була феноменом, який з одного боку, віддзеркалює, а з іншого – формує лінгвокультурну та соціокультурну ситуацію.

Рішення про видання руськомовного «Богословія нравоучительного», яке допомагало б парохам поглибити їхні богословські знання та виконувати священничу місію, було ухвалене 17 вересня 1720 року на останній публічній сесії Замойського синоду, що відбувалася в церкві Покрови Пресвятої Богородиці. Книжка мала бути зібранням догматів уніатської церкви. У 1722 році в Супраслі видали текст морального богослов'я руською мовою у формі катехизму, що складався з питань і відповідей: *Собраніє припадковъ краткое і духовнымъ особомъ потребное* (далі: *Собраніє... або: моральне богослов'я*)*.

Ця книжка була однією з найважливіших уніатських інтерпретацій як догматичних справ, так і морально-просвітницьких. Її неодноразово модифікували: видавали мінімум 7 разів**, але тільки два видання – перше супрасльське

* Дослідження, проведені на потреби даного аналізу, профінансовані з коштів Національного центру науки РП, наданих на підставі рішення № DEC-2012/07/D/HS2/03672.

** На підставі даних з бібліографій та бібліотечних каталогів сьогодні можна назвати два супрасльські видання 1722 р. та скорочену версію 1759 р., які були завершальною частиною *Собранія...*, де було вміщено пояснення

1722 року та видане 10 років по тому унівське [18] мають первісний заголовок. Ґрунтовну верифікацію змісту здійснили в Уневі на початку 40-х років XVIII століття. Результат цієї перевірки побачив світло денне у 1745 році в формі тому морального богослов'я під заголовком: *Поученіє о с[в]я[т]их тайнах, о добродѣтелях б[о]гословских, о заповѣдех Б[о]жїих, о заповѣдех церковнихъ, о грѣхахъ, о казняхъ и карахъ ц[е]рковнихъ...* [16]. Це видання мало інакшу структуру, ніж попередні. Якщо раніші видання склалися з 15 розділів, то зміст нового поділили на чотири частини, перша з яких відповідала 1–11 розділам *Собранія...*, друга – 12-му розділу видання 1722 року, третя частина – це 13 і 14 розділи супрасльського видання, а четверта – його 15-й розділ. Таку структуру мають і пізніші почаївські видання, видані під заголовком: *Богословіа нравоучителная...* [10; 11; 12]*.

Руськомовні моральні богослов'я, відповідно до постанов Замойського синоду, стосувалися не тільки адміністрування церкви, але також обов'язків священика, як у сфері надання духовних послуг, так і їхнього особистого життя [4, с. 46]. Поряд із роздумами про Божі права, у них ідеться про базові поняття природних прав, які виникають із встановлених Богом – наприклад, значення суспільного договору. У світлі василіанських видань таким договором було як таїнство подружжя, так і договір про позику, заповіт та інше. Посилаючись на Десять заповідей, василіани роблять наголос не тільки на шанобливому ставленні до чужої власності («Не кради») чи на дотриманні права в питаннях домовленостей між людьми, але також і на необхідності справедливого суду. Як наголошує американська дослідниця Барбара Скіннер, думка про шанобливе ставлення до законів, яку духовенство поширювало серед вірних, могла впливати на формування громадянського суспільства [3, с. 212, 214]. Натомість тогочасна православна етика визначала інший шлях суспільного розвитку, адже робила наголос на зміцненні абсолютної влади та цілковитому підпорядкуванні особи державі, що формувало пошану до суверена та його апарату влади. Завдання цієї статті – здійснити аналіз збірників морального богослов'я, виданих василіанами, а також проаналізувати, яким чином ці книги могли впливати на формування українського громадянського суспільства.

Громадянські цінності у василіанському моральному богослов'ї

Як наголошувалося вище, у василіанських виданнях, крім інформації релігійно-догматичного змісту, є чимало відомостей про стан тогочасного суспільства, його уявлення про оточуючий світ та міжлюдські відносини. Може скласти враження, що редактори цих видань поставили собі за мету популяризувати відповідну поведінку та долати погані звички вірян. Якщо частина порад (наприклад, критика віри у

католицької віри, символ віри, головні молитви; два унівські видання і три почаївські. Пор.: *Собраніє припадковъ...* 1722 [17], *Краткое сословіє науки христіанскія...* 1759 [15], *Собраніє припадковъ...* 1732 [18], *Поученіє о с[в]я[т]их тайнах...* 1745. [16], *Богословіа нравоучителная...* 1751 [10], *Богословіа нравоучителная* 1756 [11], *Богословіа нравоучителная...* 1787 [12].

* Крім цього, у Почаєві кілька разів були видані тексти під заголовком, який був подібний до заголовків виданих там версій *Собранія припадковъ...*, але вони не є предметом цього дослідження з огляду на мову, оскільки це тексти, написані церковно-слов'янською мовою. Зрештою, їхній зміст відрізняється від змісту представлених вище видань *морального богослов'я*. Пор.: *Богословіє нравоучителное повсемственное* 1776 [6]; Антоїне Павел Гаврііл, *Краткое на краткія...* 1776 [8]; Антоїне Павел Гаврііл, *Богословіє нравоучителное* 1779 [9]; *Краткое на краткія вопросы...* 1781 [14]; *Богословіє нравоучителное з богословія Антоїне* 1793 [13].

забобони, чари і таке інше) міститься у руслі богословських міркувань, то висвітлення різноманітних економічно-правових питань можна вважати виявом турботи про напрямок розвитку суспільства.

Позитивні зразки поведінки, пропоновані інтелігенцією XVIII століття, такі як: повага до старших, а також опікунів – панів (на вищій посаді) описані там, де аналізуються гріхи проти IV заповіді: «Шануй батька свого і матір свою». Під загрозою втрати посаги / спадщини дітям заборонялося піднімати руку на батьків, кривдити їх, виступати проти них на судових засіданнях свідками, прагнути їхньої смерті, не ручатися за них у в'язниці, або ж поганити подружнє ложе кровозмішуванням. Натомість слуги під загрозою смертної кари повинні ставитися до своїх панів з найвищою пошаною та виконувати їхні доручення (якщо це не суперечить Божому праву).

У свою чергу, батьки мали обов'язок утримувати дітей, а паннам, навіть з неправого ложа, давати посаг, коли вони йдуть у монастир або виходять заміж. Панів зобов'язували привчати підданих до покори та християнської науки, водночас їм нагадували про обов'язок шанувати людську гідність підлеглих. Категорична заборона лаяти підлеглих *псомъ діаволомъ шаліонимъ называти* [17, с. 111P] добре ілюструє дійсність XVIII століття.

У контексті турботи про підтримання порядку в суспільстві варто згадати про таїнство подружжя. Відповідно до богослов'я, подружжя – це договір, про що, зокрема, свідчать умови, яких потрібно дотримуватися, аби шлюб був дійсним і щоб не було підстав до визнання його недійсності. Серед них є, наприклад, правдивість дошлюбних обітниць, причому вказуються ймовірні ситуації: «Беру тебе за жінку, якщо ти шляхетно народжена, багата і вільна». Якби виявилось, що жінка не належала до шляхти, то можна було розлучитися [17, с. 72L; 16, с. 76L; 11, с. 69P]**.

Цікаві висновки про функціонування суспільства і рекомендовані форми соціальної поведінки можна зробити на підставі аналізу гріхів проти заповіді «не вкради». Аналіз контекстів цієї заповіді наштовхує на думку про те, що автори морального богослов'я дбали про формування відповідних морально-етичних поглядів віруючих як добрих громадян країни. Вони навчали людей не красти, не зберігати й не купувати вкрадені речі, натомість чесно виконувати свої обов'язки: платити митні збори і податки, здійснювати всілякі оплати (тому неприпустимо підкуповувати митників та інших посадових осіб). У відповідності з цими записами грішить як той, хто обманює при продажі коня, вола і инья скоты, так і той, хто обманює під час зважування – *міру, ґарнець, квартиру неправильно мають*, або ти, хто *торгують збоже дорожей, ніжли на таргу*. Ця заповідь забороняє також лихварство, тобто позичання комусь грошей в обмін на подарунки або послуги [17, с. 114L-P; 16, с. 116P-117L; 11, с. 107L-P].

Аби запобігти гріхові, у книжці детально пояснено поняття лихварства. Його порівнюють з позикою, яка дозволена моральним правом: у 1722 році вважали, що той, хто позичає, може вимагати максимум 7 від 100 золотих на рік, оскільки 7 відсотків упродовж року можна заробити, наприклад, в торгівлі [17, с. 124L]. Що цікаво, у пізніших виданнях, виданих після 1745 року, було сказано, що можна вимагати 10 від-

** Згідно з богослов'ям, перед укладенням шлюбу мусять відбутися заручини, особливо, якщо йдеться про великі дома. Шлюб могли укласти наречені, які досягли відповідного віку (наречений – 14 років, наречена – 12 років), після того як про це тричі оголосять у церкві, аби з'ясувати, чи є перешкоди для створення нової сім'ї (двічі під час чергових недільних богослужінь та під час шлюбної церемонії) [11, с. 670L; 16, с. 78L; 17, с. 80L].

сотків річних від наданої позики [16, с. 139L; 11, с. 125P]. Як зазначалося в згаданих виданнях, не можна було жадати ані одного гроша більше від визначеної суми. Порушення такого правила загрожувало не тільки заборною приймати святе причастя, але й позбавленням можливості успадковувати майно, або ж бути похованим на парафіяльному кладовищі. У василіанських виданнях наводиться перелік різновидів лихварства. Згадано, наприклад, про позику перед новим врожаєм збожа *шлетного*. Така позика – свідчення важкого життя у селі XVIII століття. Теологи повчали: *такіхъ лихваровъ Церковь святая выклинаеть и до причастія не припускаеть*. З позиками пов'язане питання поруки – договору, згідно з яким хтось ручається за борг іншого. Тому особа, яка ручається, мусить мати майно, яким могла б покрити ймовірні втрати того, хто позичає. З цього виходило, що поручителями не можуть бути ієреї, пресвітери та діти, бо вони не мають власного майна. У свою чергу той, хто брав участь у пограбуванні та спустошенні полів, що здійснювалося військом, яке завойовувало чужі землі, наражався на втрату можливості вічного спасіння. За таких підходів грішним вважали гетьмана, який дозволяв грабувати, сторожа, який не пильнував майна, слугу, який не захищав добра свого пана, а також єпископів та князів, які не боронили підданих.

Утім, згідно з духом заповідей, можна старатися отримати розрешення, наприклад, віддаючи якусь річ, відшкодовуючи завдані збитки (якщо людина соромиться або боїться наслідків свого вчинку, то може залишити річ ієреєві, який віддасть її власникові, не кажучи, хто дав йому цю річ). Богослови перелічували обставини в яких, згідно зі звичаями, що панували у XVIII столітті, можна було старатися отримати відпущення гріхів. Серед них (за винятком папського звільнення від приписів церковного права) – повернення позики за заборонену гру або запобігання трагічним наслідкам гріховного вчинку (наприклад, відбирання пістолета у людини, яка хотіла вчинити самогубство). В обіг було також введено поняття строку давності. Для рухомого майна цей термін складав 4 роки, для нерухомого майна світських осіб – 50 років, духовних – 60 років [17, с. 115P; 16, с. 119P; 11, с. 109P].

У контексті богословських роздумів про п'яту заповідь розглядалося поняття «очорнення» («obmowisko»), інтерпретоване як крадіжка чийогось доброго імені [17, с. 115P-116L; 16, с. 119P; 11, с. 109P-110L], що також підтверджує тезу про намагання авторів богослов'я не тільки формувати моральні постави вірян, але загалом – впливати на стан інтегрованого громадянського суспільства. Василіанські автори перелічували конкретні елементи, які треба вважати очорненням: вигадання гріха, перебільшення гріха, похвала за погані наміри, дискредитація дій інших, замовчування фактів, які треба засудити, а також похвала для лінивих.

Згідно з моральним богослов'ям, дотримання заповідей уможлиблює правильне функціонування судів. Фальшиві покази свідків – це гріх, що суперечить заповіді «не свідчи ложно проти ближнього свого» [17, с. 117L; 16, с. 120P; 11, с. 109P]. Серед причин такого явища, як лжесвідчення згадано: приязнь, гроші, страх, «лакїмство на трунок». Богослови звернули увагу на питання свідків у суді. Серед іншого вони наголосили на тому, що завдання свідка – правдиво свідчити про обставини справи, свідка не можна змушувати давати якісь покази, або підкуповувати його. Він не може бути родичем учасника судового розгляду аж до четвертого коліна, не може також порушувати даної судові присяги. Крім цього, свідок не міг мати менше, ніж 14 років, а у «горловій» справі (тобто такій, яка могла закінчитися

смертним вироком) – не менше, ніж 20 років. З судово-правовими питаннями пов'язане було й виконання обов'язків писаря, який мусив кожну справу записувати дуже докладно і точно. Що особливо істотне з точки зору родин – писаря вважали грішником, якщо він записував заповіт психічно хворої людини. Ці норми відповідали канонічному праву, яке регулювало документи такого типу [5, с. 41].

Докладне обговорення принципів функціонування судів, зокрема світських, у контексті аналізу восьмої заповіді мало особливий вимір. Воно регулювало суспільні відносини і мораль, яка домінувала в латинській цивілізації. Інший підхід до обману або шахрайства переважає в країнах східної цивілізації, а також у культурі православної Росії, в якому всі соціальні процедури були підпорядковані благом суверена. В ісламі, наприклад, є принцип така (taqiyya), який допускає шахрайство та порушення релігійних заборон для того, щоб уникнути смерті або переслідувань. Китайська культура виправдовує такі дії вченням Конфуція.

Не менш важливим у контексті спроб формувати нові суспільні відносини, був окремий розділ про різноманітні контракти. Приводом до наголошення важливості суспільних договорів, як і у випадку інших питань громадянського суспільства, були гріхи, які можна було вчинити, укладаючи угоди.

На думку авторів морального богослов'я, угоди потрапляють в категорію «любові» (християнські чесноти); невиконання контракту розходиться з ідеєю поваги до ближнього. Василіанські богослови розглядають десять видів договорів: купівлю та продаж, кредит, платню за помешкання, орендну плату, володіння активами, отриманими на основі феодалських привілеїв (наданих королем), заставу, придане, обіцянки і пожертвування, депозит, заповіт [17, с.123P; 16, гр. 138P; 11, гр. 127P]. Купити й продати можна всі матеріальні речі, натомість не можна торгувати сакральними речами, спадщиною батьків для неповнолітніх дітей, не можна продати вільну людину, чужі речі або громадську дорогу. Богослов'я строго наказувало зберігати чесність: купець не повинен продавати товар дорожче, ніж він коштує, а продавши дорожче не може отримати відпущення гріхів, допоки не поверне надлишок. Купець мусить чесно сказати, що річ продається непошкодженою (зернові не гнилі, а тварина не заражена сказом тощо).

Схожим чином регулюються орендні ставки, обіцянки і подарунки, чи депозити – наголос робиться на чесності власника та своєчасності оплати за оренду. Крім цього, вказано ряд можливих факторів, які можуть зробити угоду недійсною. Скажімо, подароване можна забрати назад, якщо одержувач не висловив подяки або якщо дарувальник дарував, не сподіваючись потомства. Якщо ж у нього народилася дитина, то він може відібрати подарунок. Мовляв, не можна обдаровувати когось, позбавляючи майна власних дітей [17, с. 125P; 16, с. 140P; 11, с. 128L].

Крім іншого, богослови пояснювали різниці, що виникали з отримання коштів на основі феодалських прав: на відміну від наданих пожиттєво, маєтки, надані королем, залишитимуться у родині, допоки у ній є нащадок чоловічої статі. Водночас не можна передавати такий маєток жінці, яка управляє майном сина, ані позашлюбним сином. У світлі феодалського права не можна також дарувати церковній маєтки [17, с. 124P; 16, с. 139P; 11, с. 127L].

Виховання вірян на принципах верховенства права запусало механізм побудови громадянського суспільства і правової держави. Це відрізняє василіан від православних богословів, які наголошували повагу до абсолютної влади,

що походить від Бога. Принципи, відображені у василіанських моральних богослов'ях, наближали Схід до цінностей світу Pax Romana, що не в останню чергу спричинило закиди на адресу василіан у «латинізації» церковного життя. У цьому контексті варто звернути увагу на лінгвокультурні питання. Помітна в текстах еволюція ідеї обрядовості, незважаючи на закиди про латинізацію Ю може бути визначена як свого роду повернення до східних обрядів. Віссю цього процесу було повернення до церковно-слов'янської мови, яка у XVIII ст. стала елементом, що з'єднує греко-католицьку церкву з кирило-мефодієвською традицією, а також атрибутом культурної незалежності від польсько-латинського Заходу.

Спершу тексти «нравоучительних богословій» видавалися руською мовою, але подальші редакції характеризуються незначними редакційними змінами, які полягали в адаптуванні мови до стандартів церковно-слов'янщини. Повернення до церковно-слов'янської мови як мови спілкування з Богом, а з іншого боку як до грецької традиції, – це вияв пошуку своєї власної західноруської культурної ідентичності, побудованої на опозиції до латинсько-польської традиції. Ідея повернення церковно-слов'янської мови як мови загального користування реалізувалася з самого початку: вже до видання *Собрания...* 1722 додали *Leksykon sirecz slawiesnik* – польсько-церковно-слов'янський словник.

Значення розглянутих видань морального богослов'я, дуже важливих з точки зору уніатської інтерпретації догматів, полягало не тільки у прагненні впорядкувати надання духовних послуг вірним уніатського обряду, але й у формуванні їхньої моральної, а також громадянської позиції. Завдяки використанню зрозумілого для вірян мовного коду (руської мови), а також промовистих символів (пересторога перед довічним засудженням) і, нарешті, посилань на природне право як таке, що пов'язане з Божими заповідями (питання пошани до інших, повага до чужої власності, чесності у міжлюдських стосунках, договорів, які розглядалися не тільки в контексті торгівельних відносин – позики, векселі, дарчі акти, але й сімейному – подружжя, заповіді для дітей та ін.), ці видання формували базу для пізнішого громадянського суспільства. Натомість той факт, що розглянуті василіанські видання були руськомовними, додатково піднімав престиж розмовної мови – української.

Про силу впливу цих текстів свідчить попит на них та їхні численні перевидання.

1. *Constitutiones. Constitutiones examinandae et eligendae in futuris capitulis provincialibus, tum denique generali Ordinis Sancti Basilii Magni a patribus et fratribus ejusdem ordinis etc. exhibitae. Poczaioviae 1772.* 2. *Getka J. Polskojkzyzna druki bazyliacskie XVIII wiek. Joanna Getka, Warszawa: Bel Studio, 2013. – 344 с.* 3. *Skinner B. Wartości społeczne Kościoła unickiego w XVIII wieku / Barbara Skinner // Geopolityczne miejsce Białorusi w Europie i świecie, V. Bulhakau (red.). – Warszawa: Wyższa Szkoła Handlu i Prawa, 2006. – 240 с.* 4. *Synod Prowincjonalny Ruski w mieście Zamościu 1720 odprawiony a w R. 1724 za Rozkazem S. K. de. Propag. Jacicskim Językiem w Rzymie z Druku wydany po tym wkręće z zalecenia J. W. J. X. Leona Kiszki metropolity całej Rusi na Polski przez J. X. Polikarpa Filipowicza Z. S. Bazylego W. Opatu Pieskiego na Leszczu przewidziany, w tym że Jzyku dopiero z słów istotnością i sposobem pisanja tamtych lat Pisarza i z krótkim od tegoż dla spowiedników Pamiętnikiem przedrukowany. W Wilnie w Drukarni XX. Bazylianów 1785.* 5. *Zielecka-Mikołajczyk W. Prawosławni i unicy w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku wobec życia i śmierci w świetle testamentów / Wioletta Zielecka- Mikołajczyk. – Warszawa: Neriton, 2012. – 362 s.* 6. Антоїне Павел Гавриїл, Богословіє нравоучительное из богословія Антоїне, Тоуриели и Реиффенстувель, пространно римским диалектом о таинах и ценсурах сирѣчь казних либо надзираіях церковных написаннаго на рускій діалект вкратцѣ по благоволе-

нию и благословению его преосвященства Кир Киприана Стецкого ексарха всея России, Луцкаго и Острогскаго епископа преведеное, таже в ползу требующим о сих наставления типом по повелению того же изданое в святой и чудотворной обители Почаевской, Чина Святаго Василя Великаго 1779 года, Почаїв 1779. 7. Антоїне Павел Гавриїл. Богословіє нравоучительное повсемственное, честнымъ отцемъ Павломъ Гавриїломъ Антоїне Пресвтеромъ и оучителемъ ст. Богословія, перве латинскимъ диалектомъ потонку исписанное, Многажды в ползу Парохоомъ и Духовникомъ Тупомъ издаваемое, Ново монахами чина святаго Василя Великаго на рускій діалект преведеное и во оудобное наставитися от него хотящимі оупотребленіе, по засвидѣтелствованію Богослововъ, и произволенію Начальствующихъ Таже по Благословленію его преосщенства Кврѣ Свлвстра Лубієніецкаго Руднѣцкаго, Еѣарха всея России, Луцкаго, и Острогскаго Епископа ОрдінаС(вя)таго Станіслава Кавалера напечатаное, Том а, заключаюу' в' себѣ Разглаголствія д: а. о совести, б. о законахъ, г. о грехахъ, д. о добродетелехъ Богословскихъ, Почаїв 1776; 8. Антоїне Павел Гавриїл, Краткое на краткія вопросы и отвѣти способомъ катихізма, богословія нравоучительнаго... собраніе из книги Антоїне пространно в ней и схоластическимъ художествомъ написаннаго во удобное всякому того поразумініе..., Почаїв 1776; 9. Богословія нравоучительная, содержащая в себѣ Поученіе о святыхъ тайнахъ, о добродѣтеляхъ богословскихъ, о заповѣдехъ Божіихъ и церковныхъ, о грѣхахъ, о казняхъ и карахъ церковныхъ в кратцѣ собранное, особомъ духовнымъ, наипаче же Пресвитерамъ парохіалнымъ и до сана Іерейскаго готовяюімся благопотребное..., Львів 1752. 10. Богословія нравоучительная, содержащая в себѣ собранное вкратцѣ поученіе о святыхъ тайнахъ, о добродѣтеляхъ богословскихъ, о заповѣдехъ Божіихъ, о заповѣдехъ церковныхъ, о грѣхахъ, о казняхъ и карахъ церковныхъ с приложениемъ обычныя науки о догматахъ веры кафолическія, и лексікона славенско-полскаго..., Почаїв 1751. 11. Богословія нравоучительная, содержащая в себѣ собранное вкратцѣ поученіе о святыхъ тайнахъ, о добродѣтеляхъ богословскихъ, о заповѣдехъ Божіихъ, о заповѣдехъ церковныхъ, о грѣхахъ, о казняхъ и карахъ церковныхъ с приложениемъ обычныя науки о догматахъ веры кафолическія, и лексікона славенско-полскаго, особамъ духовнымъ, наипаче пресвитерамъ парохіалнымъ благопотребное, в монастыре Почаевскомъ Чина Святаго Василя Великаго Року от воплощения Христова 1756 типомъ изданая, Почаїв 1756. 12. Богословія нравоучительная, содержащая в себѣ собранное вкратцѣ поученіе о святыхъ тайнахъ, о добродѣтеляхъ б[о]гословскихъ, о заповѣдехъ б[о]жіихъ, о заповѣдяхъ церковныхъ, о грѣхахъ, о казняхъ сиречь карахъ церковныхъ, съ приложениемемъ обычныя науки о догматахъ веры кафолическія и некоторыхъ ведомостей особамъ духовнымъ, наипаче же пресвитеромъ парохіалнымъ благопотребное. Почаїв 1787. 13. Богословіє нравоучительное з богословія Антоїне, Тоуриели и Реиффенстувель пространно римскимъ діалектомъ о таинахъ... на рускій діалект вкратцѣ... преведеное..., Почаїв 1793. 14. Краткое на краткія вопросы и отвѣты способомъ катихізма Богословія о таинахъ церковныхъ и ценсурахъ собраніе, на ексаме готовящимся потребное, со отсыланіемъ к пространному описанію тыхъ же таин в книзі нареченной: Богословіє нравоучительное 1781, Почаїв 1788; 15. Краткое сословіє науки хрістіанскія катофическому человеку многополезное и потребное..., Супрасль 1759. 16. Поученіе о с[вя] тихъ тайнахъ о добродѣтеляхъ б[о]гословскихъ, о заповѣдехъ Б[о]жіихъ, о заповѣдехъ церковныхъ, о грѣхахъ, о казняхъ и карахъ ц[ер]ковныхъ: С приложениемъ обичной науки о догматахъ вѣры кафолической въ кратцѣ собранное: Особомъ д[у]ховнімъ, наипаче же презвитеромъ парохіалнімъ благопотребное. Унів 1745. 17. Собраніє прыпадковъ краткое и дух[о]внымъ особамъ потребное имѣщее въ себѣ науку о сакраментахъ, о десати Б[ж]іихъ приказаняхъ о приказаняхъ церковныхъ и о науци хрістіанской съ выкладомъ молитвы Отче нашъ и В[о]д[р]одыце Дѣво или исповѣданія Вирѣ православнія католическія... Супрасль 1722. 18. Собраніє прыпадковъ краткое и духовнымъ особамъ потребное. Имущее в себѣ науку о сакраментахъ, о десяти божіихъ приказаняхъ, о приказаніяхъ церковныхъ и о науци хрістіанской, с выкладомъ символа, или исповѣданія віры православнія кафолическія, с выкладомъ молитвы: отче нашъ и богородице дѣво. Такожде науку како подобаетъ наставляти малыхъ или невіжовъ в вѣры православной содержащее..., Унів 1732.